

1.

Проза «розстріляного відродження»

Українська епіка 20-х років, вражаючи своїм жанрово-стильовим розмаїттям, новими синтетичними формами зображенально-виражального наративу, не вкладалася у жодний канон або напрям. Засвідчивши ознаки розвинутого модернізму, вона не ідентифікувала себе з ним, очевидно, через вплив політичних тенденцій, що склалися в тогочасній Україні.

Водночас частина прози перебувала під знаком авангардизму. Її також привласнювала «пролетлітература», культівована компартиєю, яка мала на меті перетворити письменство на «гвинтик і коліщатко загальнопролетарської справи», завдяки чому поширювалися радянська масова культура, заідеологізоване імітативне письменство.

1.1. Жанрово-стильове розмаїття української прози зрілого модернізму

Великий сегмент різноманітної прози становила творчість низки авторів початку ХХ ст. та періоду національно-визвольних змагань (С. Васильченко, Грицько Григоренко, Г. Хоткевич, М. Могилянський, М. Івченко та ін.), ідентифікована з періодом

раннього модернізму. Їхні доробки, засвідчуючи зв'язок етапів еволюції письменства, не завжди були помітні у загальному літературному потоці високого модернізму, охопленого експериментальним пафосом, жанрово-стильовим розмаїттям. Деякі з цих авторів сумнівалися в можливостях провідного літературно-художнього напряму, як-от С. Васильченко й Г. Хоткевич, і поверталися до традицій реалізму. Зумовлено це, очевидно, тим, що вони «охололи» і до сецесійного принципу в новітній епіці. Типовий приклад з постаттю М. Чернявського. Його твори 20-х років, написані в традиційному ключі реалізму, порушували проблему сутності деспотичного режиму. А проза, наприклад, М. Івченка, М. Могилянського не лише відповідала інтелектуально-філософському духу високого модернізму, а й стала новою сторінкою в історії новітньої епіки.

Степан Васильченко (1878—1932)

Автор повістей «Талант» (1924), «Авіаційний гурток» (1925), «Олив'янний перстень» (1927), «Тарасові шляхи» (надр. 1938), циклу «Осінні новели» (розпочатий 1923), низки оповідань.

Новеліст і повістяр С. Васильченко з піднесенням зустрів украйнізацію, пильно стежив за літературним процесом, за творчістю молодших колег по перу, але із сумом констатував, що його генерація відсунута на маргінеси письменства. Побувавши на ювілейних зборах у ВУАН на честь Ольги Кобилянської (1928), прозаїк з гіркотою нотував у щоденнику: «Враження таке: прохололи трохи од Лесі Українки, вхопились за що. Бідні критики. Глуха ця братія. Зроду глуха. Ото як буває родиться людина без музичного слуху. Все знає: і теорію, і гармонію, і історію, і що треба казати про Бетховена, що про Вагнера, коли треба зневажливо усміхнутися, і міру утіхи від уславленого твору [зобразити]... А мажору від мінору не одрізнати. Хоч убий — не одрізньть».

Прозаїк мимоволі опинився між «попутниками» та «пролетписьменниками». Він однаково не сприймав і «неокласиків», і футуристів, які, на його погляд, нехтували національною культурою задля європейської, і марксистську критику, яка шокувала його макабричним словником, національним нігілізмом, доріканнями за «вузьку» тематику, «сіренських героїв» і «хуторянство». Такі звинувачення здавалися йому неадекватними власному горизонту очікування, потребували авторських спростувань: «Навпаки, майже всі критики визнають високу майстерність, чудову мову, імпресіонізм, символізм, модерній

стиль, що дорівнює з цього погляду мої оповідання до новел найновіших першорядних європейських письменників... Де ж воно те хуторянство? Невже тільки в тому, що сюжети для своїх творів я беру із сільських та хуторських глибин?...».

Однією з відповідей на такі закиди була найпомітніша у творчому доробку С. Васильченка «новелістична повість» «*Талант*», яка, поєднуючи різноформатні наративи, репрезентувала синтетичний жанр. Письменника тривожила байдужість споживацького соціуму до мистецтва, що ставала іноді трагічною для творчої особистості, особливо коли вона не могла реалізувати свої креативні інтенції. Ішлося про наділених неординарним хистом індивідів з простолюду, перед якими часто виникала перешкода іманентної самореалізації. С. Васильченко взяв на себе сміливість спростовувати хибне уявлення про аристизм та «аристократизм духа», що ніби притаманні лише представникам вищого рівня культурно-соціальної ієархії, довести, як і Ольга Кобилянська (*«Некультурна»*) або А. Тесленко (*«Страчене життя»*), що вони даються Богом незалежно від станового, корпоративного, гендерного тощо оточення. Такі акценти розставлені в повісті *«Талант»*.

Твір з'явився 1924 р., хоча його чорнова редакція була завершена 1912 р. Епіграф з «газетної хроніки» формував підстави документально достовірної оповіді: «В селі К. згубила себе з романтичного причинення церковна хористка... Ховати її чином церковним тамошній священик позрікся. Люди принесли йому домовину з мерцем на подвір'я, поставили перед вікнами, а самі розійшлися. Хovalа поліція». Підзаголовок до чернетки *«Про дні, що минули»* дав змогу письменнику скористатися улюбленим оповідним прийомом я-форми, заглибитися в реконструкцію тонко експресивного, емоційно-тонального спогаду вразливого, ліричного за вдачею учасника драматичних подій.

Неординарні вокальні й артистичні здібності зазвичай життерадісної вчительки початкової школи, співачки церковного хору, ревної аматорки любительських вистав потребували адекватного, широкого простору самоздійснення, справжнього професійного театру, яким вона марила. Поклик вродженої акторки був сенсом її життя (*«...в мені ніби щось огнем загорілось, я таку силу в собі почула, таку огненну, що аж самій стало радісно і страшно. Здавалось, театр поламаю, всіх людей од землі підійму»*). Однак *«меценати»*, на словах захоплюючись талантом Тетяни, не допомогли її вийти на велику сцену. Поміщиця зруйнувала аматорський театр. Вона звинуватила талановиту дівчину в аморальності, рятуючи «честь» свого родича, який з нудьги

закрутив з Тетяною «любовний» роман, заманюючи обіцянками посприяти театральній кар'єрі. Священик, пам'ятаючи, що вчителька не захотіла стати його перелюбицею, вигнав її з церкви під час літургії, коли співачка пережила стан божественного осяяння. Підлій учинок отця Василя був останнім поштовхом до самогубства неординарної Тетяни, суперечив християнській етиці, яку він мав обстоювати, тому викликав осуд вірян: «Отак опаскудити, обплювати дівчину, та ще принародно в церкві. А спитати б, за що?». Він навіть не усвідомив, що своїми діями нищив талант, даний Богом. Переляканий гнівом односельців, він злодійкувато склався у хаті, згодом відмовився ховати свою жертву.

Зганьблена патріархальним соціумом і загнана в глухий кут Тетяна не мала іншого екзистенційного вибору, крім суїциду як віднаходження справжньої свободи. Просвітницькі проблеми, якими переймалися вона, вчитель Андрій та оповідач, правлять за тло трагічній історії таланту, знищеного лиховісними обставинами соціального відчуження, в якому немає місця талановитим особистостям.

Працюючи педагогом, С. Васильченко завершив цикл «Осінні новели», написав низку творів із сучасного життя («Приблуда», «Червоний вечір», «Авіаційний гурток», «Олив'янний перстень»). *Оповідання «Приблуда»* (1922) виникло на підставі спостережень вчителя в одному з київських дитбудинків за драматичною долею безпритульних, голодних дітей. Письменник не вдається до аналізу цього соціального лиха, зумовленого революційними експериментами та війнами, що зруйнували основу національного космосу — родину, не апелює до більшовицьких виправдань, лише показує, як можуть і вміють маленькі особистості, зберігаючи у собі етичні настанови, виживати в обідраному, непридатному для нормального життя будинку. Протистояти абсурду буття їм допомагає чуття гумору. Тому Мишко, потрапивши в коло таких, як і він, обікрадених долею дітей, почувався у цьому гурті як свій. С. Васильченко обстоював інші, ніж А. Макаренко (*«Педагогічна поема»*), сповнені гуманістичних настанов принципи виховання, позбавлені ідеологічного тиску. Оповідання сприймається як символ тогочасного соціуму.

Проте не скрізь прозаїк міг сягнути переконливих художніх узагальнень, що помітно у творах з ілюстративно-дидактичною матрицею на кшталт *повісті «Авіаційний гурток»* (1925), події та персонажі (Петро, Матвій, Андрій) якої видаються надуманими. Твір було написано як своєрідну агітацію на допомогу повітряному флоту. Оповідь, насычена невласти-